

HAKAMLIK SUDI QARORLARINI MAJBURIY IJRO ETISHNING PROTSESSUAL JIHATLARI

Najmiddinova Farangiz Faxriddin qizi

Toshkent davlat yuridik universiteti

“Mediatsiya va nizolarni muqobil hal etish usullari” yo’nalishi magistranti

Bugungi kunda nizolarni muqobil usulda hal etish mexanizmlarini rivojlantirish sud-huquq tizimining muhim yo’nalishlaridan biri hisoblanadi. Xususan, hakamlik sudlari nizolarni tezkor va samarali hal etish imkonini beruvchi muhim institut sifatida amaliyotda tobora keng qo’llanilmoqda. Shu bilan birga, hakamlik sudi tomonidan qabul qilingan qarorning taraflar tomonidan ixtiyoriy ravishda ijro etilmasligi mazkur institut samaradorligiga bevosita ta’sir ko’rsatadi.

Hakamlik sudi qarorlarini majburiy ijro etish jarayonida ijro varaqasini berish, uni berishni rad etish asoslari, taraflarning protsessual huquqlarini ta’minlash hamda sud va ijro organlarining vakolatlari bilan bog’liq bir qator protsessual masalalar yuzaga keladi. Mazkur masalalarning huquqiy jihatdan to’g’ri tartibga solinishi hakamlik sudi qarorlarining amalda ijro etilishini ta’minlashda muhim ahamiyatga ega. Hakamlik sudlari va vakolatli sudlari o’rtasidagi o’zaro aloqadorlik hakamlik sudi qarorlarini majburiy ijro etish jarayonida namoyon bo’ladi. Mazkur jihat shuni ko’rsatadiki, hakamlik sudi nizoni hal etuvchi mustaqil organ sifatida faoliyat yuritib, uning qarorlarini samarali amalga oshirish davlat sudlari tomonidan ko’rsatiladigan protsessual tartibga tayanadi. Ayniqsa, taraflar tomonidan qaror ixtiyoriy ravishda bajarilmagan hollarda, hakamlik va davlat sudlari o’rtasidagi o’zaro bog’liqlik yanada yaqqol namoyon bo’ladi.

Hakamlik muhokamasining asosiy prinsiplaridan biri bu hakamlik sudi qarorlarining ixtiyoriy ravishda ijro etilishi hisoblanadi. Mazkur prinsip hakamlik muhokamasining mohiyatidan kelib chiqadi ya’ni taraflarning o’zaro kelishuvi va erkin irodasiga asosan amalga oshiriladi. Taraflar nizoni hakamlik sudida ko’rib chiqishga o’z roziligini bildirar ekan, ular oldindan hakamlik sud chiqargan hal qiluv qarorni tan olish va uni ixtiyoriy ravishda bajarish majburiyatini ham zimmasiga oladilar. A.V.Belyakovaning fikriga ko’ra, hakamlik sudining hal qiluv qarori ixtiyoriyligi va kafolatlarining yo’qligi hakamlik sudini nizolarni muqobil hal qilishning mashhur bo’lmagan turi sifatida e’tirof etish uchun sabab bo’ladi¹. A.V. Belyakova haqiqatdan ham hakamlik sudlarining eng zaif nuqtasiga ya’ni majburlov mexanizmining

¹ Белякова А.В. Механизмы судебной и внесудебной защиты права на судопроизводство в разумный срок. М., 2016.

yo'qligiga e'tibor qaratgan. Darhaqiqat, bugungi kunda tadbirkorlik subyektlari nizo tez va samarali hal etishni xohlaydi, lekin yakuniy qarorning ijro etilishiga bo'lgan ishonch pastligi sababli ko'pincha an'anaviy sudlov tizimini afzal ko'radilar.

Shu jihatdan, "Hakamlik sudlari to'g'risidagi" Qonunning 49-moddasida, Hakamlik sudining hal qiluv qarori mazkur hal qiluv qarorida belgilangan tartibda va muddatlarda ixtiyoriy ijro etilishi belgilangan. Bu jihat hakamlik sudi qarorining ixtiyoriy ijrosi hakamlik institutining samaradorligi va nufuzini belgilovchi muhim ko'rsatkichlardan biri hisoblanadi.

Ixtiyoriylik prinsipining mohiyati shundan iboratki, hakamlik sudi qarori davlat majburlov choralariga murojaat qilinmasdan, taraflarning o'zlari tomonidan bajarilishi lozim. A.Xakberdiyevning fikricha, hakamlik sudining qarorining ijrosini tushunishda muhim semantik ma'noga ega. Birinchidan, hal qiluv qarorining majburiyligi faqat nizo taraflariga tegishli bo'lib, hal qiluv qarorining qonuniy kuchini umumiy majburiyligi bilan aniqlab bo'lmaydi. Ikkinchidan, hal qiluv qarorini ixtiyoriy ravishda ijro etish majburiyati nizo hakamlik sudi tomonidan hal qilinganligining oqibati emas, balki taraflar o'rtasida himoya shakli sifatida hakamlik sudini tanlash to'g'risida kelishuv (hakamlik bitimi yoki shartnomaning tarkibiy qismi bo'lgan shartnoma sharti) mavjudligining natijasidir². Bu esa, o'z navbatida, nizolarni tezkor va samarali hal etish imkonini beradi hamda taraflar o'rtasidagi hamkorlik munosabatlarini saqlab qolishga xizmat qiladi.

Biroq bugungi kunda hakamlik sudining hal qiluv qarorlari ixtiyoriy ravishda bajarilish holatlari kamayib bormoqda. Ayrim hollarda taraflardan biri o'z zimmasiga yuklatilgan majburiyatlarni bajarmasligi yoki ijroni asossiz ravishda kechiktirishi mumkin. Ana shunday vaziyatlarda majburiy ijro mexanizmi ishga tushiriladi. Shu ma'noda, majburiy ijro hakamlik tizimida majburlov sifatida namoyon bo'ladi va u faqat ixtiyoriy ijro amalga oshirilmagan taqdirda qo'llaniladi. Majburiy ijro jarayonining mavjudligi hakamlik qarorlarining bajarilishini kafolatlaydi va ixtiyoriylik prinsipining ham ahamiyatini oshiradi.

Shu bilan birga, hakamlik sudlari faoliyatining o'ziga xos jihatlaridan biri shundan iboratki, hakamlik sudi o'z tabiatiga ko'ra majburlov apparatiga ega emas. Ya'ni, hakamlik sudi tomonidan chiqarilgan hal qiluv qarori taraflar uchun majburiy bo'lsada, uni bevosita majburiy ijro ettirish vakolati hakamlik sudining o'zida mavjud emas.

Hakamlik sudi qarorlarini majburiy ijro etish institutining markaziy protsessual bosqichlaridan biri bu vakolatli davlat sudi tomonidan ijro varaqasini berish tartibidir. Fuqarolik protsessual kodeksining 40-bobi va Iqtisodiy protsessual kodeksining 28-bobi Hakamlik sudining hal qiluv qarorini majburiy ijro etish uchun ijro varaqasi berish to'g'risidagi ishlarni yuritish masalasiga bag'ishlangan. Hakamlik sudining hal qiluv qarorini majburiy ijro etish

² Xakberdiyev A.A. O'zbekistonda nizolarni hakamlik sudida hal etish jarayoni: nazariy va amaliy masalalar: yuridik fanlar bo'yicha doktorlik dissertatsiyasi. – Toshkent, 2023. – B. 201.

uchun ijro varaqasi berish to'g'risidagi ariza hakamlik sudi hal qiluv qarorini ixtiyoriy ijro etish muddati tugagan kundan e'tiboran olti oydan kechiktirmay berilishi mumkin. Ushbu olti oylik muddatning belgilanishi bir nechta maqsadlarga xizmat qiladi. Birinchidan, muddat belgilanishi taraflarni o'z huquq va majburiyatlarini o'z vaqtida amalga oshirishga undaydi hamda protsessual intizomni ta'minlaydi. Ikkinchidan, huquqiy aniqlik prinsipini mustahkamlab, nizoli munosabatlarning uzoq vaqt davomida noaniq holatda qolib ketishining oldini oladi. Shu bilan birga, ayrim hollarda uzrli sabablar mavjud bo'lsa, sud tomonidan ushbu muddat tiklanishi mumkinligi ham nazarda tutiladi, bu esa taraflarning protsessual huquqlarini himoya qilishga xizmat qiladi.

Ijro varaqasini berish to'g'risidagi ariza tegishli fuqarolik yoki iqtisodiy sudga taqdim etilishi lozim. Ushbu masalada yurisdiksiyani to'g'ri aniqlash muhim ahamiyat kasb etadi, chunki ijro varaqasini berish to'g'risidagi arizani tegishli sudga bermaslik, bunday arizani qabul qilishni rad etishiga olib keladi.

O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik protsessual kodeksiga muvofiq, Hakamlik sudining hal qiluv qarorini majburiy ijro etish uchun ijro varaqasi berish to'g'risidagi ariza quyidagi sudlardan biriga berilishi mumkin:

- qarzdor yashaydigan joydagi yoki turgan joydagi;
- agar qarzdor yashaydigan joy yoki turgan joy noma'lum bo'lsa, uning mol-mulki turgan yerdagi fuqarolik ishlari bo'yicha sudga beriladi.

Mazkur holat hakamlik sudlari va vakolatli davlat sudlari o'rtasidagi o'zaro aloqadorlikni yana bir muhim jihatdan namoyon etadi. Biroq, vakolatli sudlar hakamlik muhokamasining mohiyatiga kirib bormasdan, faqat qonunda belgilangan protsessual chegaralar doirasida harakat qilishi zarur. Fuqarolik va iqtisodiy ishlar bo'yicha sud ishni sud majlisida ko'rib chiqayotganda hakamlik sudi aniqlagan holatlarni tekshirishga yoxud hakamlik sudining hal qiluv qarorini mazmunan qayta ko'rib chiqishga haqli emas. Ya'ni, sud hakamlik sudi tomonidan chiqarilgan qarorning to'g'ri yoki noto'g'riligini tekshirmaydi, balki faqat protsessual talablarning bajarilganligini aniqlaydi. Bu esa hakamlik institutining mustaqilligi prinsipini ta'minlashga xizmat qiladi.

Hakamlik sudlari qarorlarini majburiy ijroga qaratish jarayonida asosiy mezonlaridan biri bu nizoni hal etishda vakolat mavjud ekanligi hisoblanadi. Ushbu masala hakamlik sudining chegaralarini belgilovchi asosiy huquqiy institut sifatida namoyon bo'ladi. "Hakamlik sudlari to'g'risidagi" Qonunning 9-moddasida hakamlik sudlari fuqarolik huquqiy munosabatlaridan kelib chiquvchi nizolarni, shu jumladan tadbirkorlik subyektlari o'rtasida vujudga keluvchi iqtisodiy nizolarni hal etadi. Hakamlik sudlari ma'muriy, oila va mehnat huquqiy munosabatlaridan kelib chiquvchi nizolarni, shuningdek qonunda nazarda tutilgan boshqa nizolarni hal etmaydi.

O'zbekiston Respublikasining "Hakamlik sudlari faoliyati yanada takomillashtirilishi hamda budjet intizomi kuchaytirilishi munosabati bilan O'zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga qo'shimcha va o'zgartirishlar kiritish to'g'risida"gi Qonuni qabul qilindi. Ushbu qonun bilan O'zbekiston Respublikasining Fuqarolik protsessual, Iqtisodiy protsessual, Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi va Budjet kodekslariga, shuningdek, O'zbekiston Respublikasining "Davlat xaridlari to'g'risida"gi, "Hakamlik sudlari to'g'risida"gi qonunlariga bir qator o'zgartirish va qo'shimchalar kiritildi. Jumladan, Hakamlik sudining hal qiluv qarorini ijro etish masalasida ham bir qator o'zgartirishlar ushbu qonun bilan mustahkalandi. "Hakamlik sudlari to'g'risida"gi qonunning 49-moddasida hakamlik sudining hal qiluv qarori davlat organlari, tashkilotlari va muassasalari, davlat ishtirokidagi korxonalar, shuningdek fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari tomonidan ixtiyoriy ijro etilishi mumkin emasligini ifodalovchi modda kiritildi.

Mazkur tartibning joriy etilishi, avvalo, davlat mulki va budjet mablag'lari bilan bog'liq munosabatlarda qonuniylikni ta'minlashga xizmat qiladi. Chunki davlat ishtirokidagi nizolarda hakamlik qarorlarini bevosita ijro etish ayrim hollarda manfaatlar to'qnashuvi yoki noqonuniy xarajatlarning yuzaga kelishiga sabab bo'lishi mumkin. Shu bois bunday qarorlarning ijrosi sud nazorati orqali amalga oshirilishi nazarda tutilmoqda.

Shu tariqa, hakamlik sudlarida majburlov apparatining mavjud emasligi davlat sudlarining hakamlik instituti tizimidagi rolini muhim darajada oshiradi. Aynan ushbu o'zaro hamkorlik mexanizmi orqali hakamlik qarorlarining amaldagi ijrosi ta'minlanadi hamda hakamlik institutining nazariy va amaliy ahamiyati yuzaga chiqadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Белякова А.В. Механизмы судебной и внесудебной защиты права на судопроизводство в разумный срок. М., 2016.
2. Xakberdiyev A.A. O'zbekistonda nizolarni hakamlik sudida hal etish jarayoni: nazariy va amaliy masalalar: yuridik fanlar bo'yicha doktorlik dissertatsiyasi. – Toshkent, 2023. – B. 201.
3. O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik protsessual kodeksi <https://lex.uz/acts/-3517337>
4. O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiy protsessual kodeksi <https://lex.uz/acts/-3523891>
5. O'zbekiston Respublikasi "Hakamlik sudlari to'g'risidagi" Qonuni, Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 23.04.2026-y., 03/26/1141/0403-son. <https://lex.uz/uz/docs/-1072079>